

2024 • XXXI. évf. • XXI. különszám

Ára: 800/1600 Ft

FOLKMAGAZIN

TÁNCHÁZ ALAPÍTVÁNY 1994

AZ „UTOLSÓ ÓRA”
TÖRTÉNETE

Pápai István

Ajánlás: Balázstelke, Héderfája – Gógánváralja, Görvényoroszfalu

Az 1990-es években a Néprajzi Múzeumban és a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében dolgoztam, '94-ben hívtak át Erdélyből. Ebben az időben is sokat foglalkoztam népzene gyűjtéssel, és akkor már legalább két évtizednyi terepkutatás volt mögöttem. Az volt a gyűjtési filozófiám, hogy olyan helyekre megyek, ahol mások még nem nagyon jártak. Elsősorban a népi tánczenét kutattam, ezért hangszeres zenészeket, zenekarokat kerestem fel. Tőlük kaptam információt, hogy még hol található a gyűjtők által nem ismert zenészek.

1997 tavaszán keresett meg Kelemen László azzal a tervével, hogy Erdélyből zenekarokat hoznának át a Fónó Budai Zeneháza, ahol egy-egy zenekarral egy egész héten át készülnének népzenei felvételek. Ismerve a korábbi tevékenységemet felkért arra, hogy vegyek részt ebben a gyűjtőmunkában. Tudta, hogy jól beszélek románul, ami azért volt fontos, mert többek között csak románul vagy románul jobban tudó zenészekről is akartunk gyűjteni. Első hallásra szkeptikus voltam a projekt hatalmas forrásigénye miatt, hiszen jól ismertem az akkori pályázati lehetősé-

geket. A Néprajzi Múzeumban akkoriban nagy nehézségek árán tudtam csak pénzt szerezni Bartók, Kodály és követőik eredetileg fonográfál gyűjtött felvételeinek digitalizálására. Azt mondtam neki, hogy szóljon, ha megvan rá az anyagi forrás.

Még abban az évben, szeptemberben felhívott, és azt kérdezte, tudok-e jönni, mert indul a projekt. Természetesen vállaltam, s bár az egyéb elfoglaltságaim miatt nem tudtam minden alkalommal ott lenni, de 46 zenekar kikérdezésben részt vettem, így közel kétezer zenei felvétellel és számos interjúval járulhattam hozzá a projekt eredményeihez. Ez ugyanakkor jóval nagyobb dallamszámot jelent, mert egy-egy felvétel gyakran tartalmazott teljes táncrendeket benne tizenvalahány dallammal.

Az Utolsó Óra azért volt igazán jelentős, mert egy-egy zenekarral öt napot át lehetett foglalkozni, s ezalatt rengeteg zenei adatot és a hagyományval kapcsolatos tudnivalót lehetett összegyűjteni, olyan körülmények között, amik a terepen soha nem adódhattak. A zenekarokkal szinte mindig jöttek táncosok és énekesek is, akiknek a tudását szintén rögzítettük. Szerdánként Zsuráfszky Zoltánék táncot gyűjtöttek,

Új Páttria

Vízmedleki népzene

Balázstelke

Original Village Music from Transylvania's Târnava Region

Veres András és felesége, Fogarasi Katalin, Vincéné Ráduly Irma és Veres János, a szászcsávási Jámbor István zenekarával
 („Jövünk öröksége” 22/50) – fotó: Kása Béla

de én magam keddenként, ha lehetőség volt rá, végeztem egy előzetes táncgyűjtést. Már csak azért is, hogy segítsem és előkészítsem Zsurák szerdai munkáját. Videófelvételeket is készítettünk, amik viszont nem fértek bele a Fonó által biztosított költségvetésbe. A nyers videó-kazetták egy részét a Zenetudományi Intézetből Németh István hozta, a többi Kelemen Lacival ketten szereztük be saját zsebből, és a kamerát is magunk kezeltük. Emiatt a videófelvételek nem fedik le a hangfelvételek mennyiségét, válogatnunk kellett.

Magá a gyűjtés a Fonó stúdiójában történt, ahol az üvegfal mögött ültek a hangmérnökök, például Pénzes Géza, aki egyben kitűnő zenész, így azt is na-

gyon értette, hogy mi történik az üveg-fal másik oldalán. A gyűjtést felváltva végeztük Kelemen Lászlóval és Árendás Péterrel. Mi a zenészekkel egy térben voltunk, Koncz Gergely pedig számítógépen készítette a helyszíni jegyzőkönyvet.

Az volt a célunk, hogy minden jól beazonosíthatóan legyen rögzítve, ezért sokat beszélgettünk a zenészeket. Igyekeztünk minél alaposabban kikérdezni őket, tudni akartuk, hogy hol zenélnek, melyik a fő szolgáltatói területük, járnak-e a szomszédos vidékekre is, mit kell a magyaroknak játszani, mit a többi etnikumnak, mit muzsikálnak a népszokások keretében, lakodalmakban, táncban.

Azt kértem Kelemtől, hogy ne azokat a zenészeket hozzuk ki Budapestre, akikről már sokat gyűjtöttek, hanem azokat, akikről még nem készült felvétel. Például a palatkai vagy a gyimesi zenét korábban is már sokat gyűjtötték. Kelemen elfogadta a javaslatomat, így hangsúlyos szerep jutott azoknak, akiket a korábbi felhárított feltárása során összeírtam. Azért a Fonó szempontjait is figyelembe vettük, így kivételesen elhoztunk egy-egy híres zenészt vagy zenekart akkor is, ha már korábban fellelő dokumentált volt a játéka. Így került be a körbe Zerkula János, a szászcsávásiak és más hasonlóan ismert zenekarok. Persze, ennek is volt fontos hozománya, hiszen a csávásiaktól korábban még Er-

délyben gyűjtöttem olyan „ajnáotkat” (bővíült strófájú dallamokat), amelyeknek egyértelműen van szövegük, de a csávások csak néhányat énekeltek ezekből. A zenészek elmondták, hogy ezeket leginkább Balázstelken énekelik. A balázstelkiektől azonban nem volt gyűjtés addig, és mi a csávások információi alapján hoztuk el őket, akik megszokott természetességgel énekeltek ezeket a jainótákat. Szászcsávás környékéről meghívtuk a gógánváraljai, héderfaji muzikusokat is, hogy az egész kistáj zenéjét több változatban is dokumentálhassuk.

Közben elindítottuk az Új Pátiria hanglemezsorozatot, amit mindig a gyűjtők közül valamelyikünk szerkesztett a felvett anyag javából. Első körben tizennyolc CD jelent meg, később készült még ötven, amiben már benne volt Kárpátalja, Felvidék, Délvidék és a mai Magyarország később rögzített anyaga is. Azoknál a CD-knél is gyakran készítem ismertetőt az adott kistájról, amelyekben nem én szerkesztettem. Az erdélyiek után már csak az akasztalainak felvételein vettem részt aktívan, mert az egy Kárpátaljáról érkező román zenekar volt, és szükség volt a nyelvtudásomra.

Az erdélyi program végével a Fonó kérésére készítettem egy internetes adatbázist, amire egy válogatás került fel

Moldován „Vásvilla” Béla, Dumitru Preda „Ticu”, Lakatos Gábor, Adalbert Lucacu „Pili”, Rámházi Adalbert („Új Pátiria” 6.) – fotó: Kása Béla

ezernél is több dallammal. Ezt később átvette a Hagyományok Háza, de idén közreadtunk egy újabb internetes adatbázist, ami az Utolsó Óra teljes anyagát tartalmazza a zeneileg vagy technikaiilag hibás felvételek kivételével. Felülte magyar és angol nyelvű, s az utolsoora.hu webcímen érhető el.

Az Utolsó Óra elnevezés nem volt véletlen, mert ma már igen kevesen énekelnek az akkor felvett zenészek közül. De mikortól is számíthatjuk, hogy a folklór tekintetében az utolsó órában vagyunk? Kriza János már a XIX. század derekán arra hivatkozva gyűjtötte össze és adta

ki a székely balladák és népdalok zövegét „Vadrózsák” című kötetében, hogy ezek már kiveszöbbsé váltak. A későbbi gyűjtők többsége is ilyesmire hivatkozott, mert a hagyományos kultúra felbomlásának látható jelei voltak. De a folklór fogása differenciált, területenként eltérő ütemű és mértékű folyamat. Bizonyos részei már régen kihaltak, számos egykor létező dallamot sosem fogunk megismerni. Bartók 1907-ben arra panaszkodott egy gyergyói faluban, hogy nem tud hagyományos dalokat gyűjteni, ott már csak városi műdalokat énekelnek. Ehhez képest Kallós Zoltán

Pávai István: Vízmellék

Közép-Erdély déli részének egyik jellegzetes középtája a Maros-Küküllők köze, a román, magyar, szász, cigány együttélés hagyományos területe. A magyar tánc- és zeneifolklór vonatkozásában több kistája oszlik. Az Erdélyi Hegyalja (Nagyenyed és Gyulafehérvár környéke) a Maros és a Küküllők által közrefogott terület nyugati része, amely kiterjed a Maros észak-dél irányú szakaszának nyugati véggyűjtő területére is. A Kis-Küküllő és a Maros közötti domboságon, a kis vízhozamú Szárazvár és Malozsa patakok völgyét a helybeliek Kutásföldnek nevezik, ezzel utalva a terület folyóktól távol eső jellegére. Ugyanezt a kistájat a Kis-Küküllő felől szemlélő helyi megnevezés Felső vagy Hegyemegyet néven emlegeti, hiszen a vizualizáción túl helyezkednek el, a nevezett patakok nem a Kis-Küküllőbe, hanem a Marosba ömlenek. A harmadik kistáj a Vízmellék, amely – mint neve is mutatja – a Kis-Küküllő mentén helyezkedik el. Mégsem szerencsés Kis-Küküllő mentének nevezni, hiszen itt a folyó alsó szakaszáról van szó, míg annak felső szakasza a Székelyföldre esik, pontosabban Marosszékre, illetve forrásvidéke a Sóvidékre.

A Vízmellék a középkori Erdélyben kialakult Küküllő vármegye területén található, annak központi részén helyezkedik el. Ebből az 1876-os megyerendezés során külön Kis- és Nagy-Küküllő megyét hoztak létre, így a Vízmellék továbbra is egységes közigazgatási területen foglalt helyet, akárcsak a későbbi, két világháború közötti román me-

gyerendszer júdejtul Tárnavna Mică (Kis-Küküllő megye) nevű közigazgatási egységében.

Ez azért fontos, mert néprajzkutatási tapasztalat, hogy a viszonylag hosszú ideig fennálló közigazgatási határok gyakran egybeesnek a néprajzi tájak határaival, különösen akkor, ha azokat természetföldrajzi és esetleg etnikai határok is megerősítik. Ezekkel az okokkal is magyarázható, hogy a történelmi Alsó-Fehér megyébe eső Hegyalja és Kutásföld zenéje, táncai, a rokon vonások ellenére részben eltérnek a Vízmellék (Kis-Küküllő megyei) hagyományaitól.

Kriza János „Vadrózsák” című népköltési gyűjteménye (1863), valamint Orbán Balázs nagyszabású monográfiája, „A Székelyföld leírása” (1863–73), a székelység népi kultúrájára korlátozódva, a Kis-Küküllő folyásának csak a felső szakaszára terjedt ki. Az erdélyi Hegyalja táncairól és zenéjéről legkorábban Lázár István tollából készült főljegyzés („Alsó-Fehér vármegye magyar népe”. Nagyenyed, 1896), aki Bethlen-kollégiumi tanársága idején (1889-10-él kezdve) járta a Nagyenyed környéki falvakat.

Néhány évvel később ugyaninnen közölt népköltészeti adatokat Maillard Oszkár, a román–magyar folklórkapcsolatok korabeli jeles kutatója („Magyar Népköltési Gyűjtemény VII. Székelyföldi gyűjtés”, 1905). Ezzel meg is szakadt egy időre a gyűjtés fonala ezen a területen.

„Kis-Küküllő vidéke – ismeretlen föld” – így kezdi Kós Károly e táj tárgyú népművészetét bemutató munkáját („Kis-Küküllő vidéki ma-

vagy Jagamas János ötven évvel később számos, addig ismeretlen régi dallamot fedezett fel. A '90-es években Moldvában, ha az utcán találok megállitor-tunk egy tizenéves leányt, hogy énekeljen valamit, akkor ő külön rákérdezés nélkül is tudott énekelni több régi stílusú népdalt. Más helyeken viszont lehetnek csak az idős asszonyoktól lehet gyűjteni, akik sok helyen azt is elmond-ták, hogy ezeket a faluban már rég nem énekelik, s ők is csak a gyűjtő kedvéért ásták elő az emlékezetükből. Az idősebb cigányzenészek még tudták, hogy mit kellett egykor muzsikálni azoknak a zsi-dó közösségeknek, amelyek a gyűjtések idején már nem léteztek. De ez is pasz-zív repertoárnak számít, a gyűjtőkön kívül másoknak már nem kellett ezeket a dallamokat játszani. A Kárpát-medence számos olyan településén, ahol még így-úgy él a hagyomány, a népzene semmilyen módon nincs dokumentálva. Az Utolsó Óra Program jelentősen hozzá-járult ahhoz, hogy ez a hiány valamennyi-nyre csökkenjen.

A hagyományos közösségek fel-bomlásának okaira most nem térjünk ki, de azt meg kell jegyezni, hogy a ko-rábbi repertoár nem azért veszett ki, mert azok a dallamok már idejétmúltak lettek volna, hiszen a modern kori váro-si táncházban, a színpadon új életre kel-

tek. Az okot a városi divatkultúra első-pőr hatásában kell keresni, de ennek rész-leteibe nem menjünk bele.

Az Utolsó Óra hatása a magyar-or-szági táncházas életre már a program közben is érezhető volt, hiszen minden zserda este a Fonó közönségének bemu-tattuk az éppen ott lévő zenekar, táncso-sok, énekesek repertoárját és sok olyan információit a hagyományaikról, ame-lyeket a gyűjtés alatt tőlük megtudtunk.

Amikor 2007-ben létrejött a Zene-akadémián a Népzene Tanszék, az okta-tásban is fontos szerepet kaptak az Uto-ló Óra felvételei, például Árendás Pé-ter a hangszeres és a kamarazene óráin

ezt az anyagot beiktatta a tananyagba, ahogy több másik tanárkolléga is. Ké-sőbb a diákok maguk is keresték és hasz-nálták ezeket a felvételeket. A mai fiatal zenészek számára különösen jelentős az Utolsó Óra, mert abban számos olyan vidék zenéjét találják meg, amelyek még ma sem közzismert, s ezzel ők is hozzá tudnak járulni a népzenei revival reper-toárjának frissítéséhez, gazdagításához.

Beszélhetnék még hosszasan az Utolsó Óra tudományos jelentőségéről, de erre túl szűk a mostani keret. Beszél-jenek magukért a felvételek, amelyek az említett utolsoora.hu honlapon bárki megtekinthet. ■

gyar népművészet", 1978). Az ide kapcsolódó első jelentősebb kutatások történetét Martin György összegezte („A Maros-Küküllő vidéki magyar táncdialektus", 1982).

A magyarországi néptáncmozgalomban igen sokszor lehet találkozni azzal a jelenséggel, hogy a Maros-Küküllő közti középtáj bármely településének táncait „Küküllő menti" néven emlegetik, hirdetik műsorlapokon, tanfolyamokon. Ebből olyan téves elközelések születtek, amely szerint Magyarlapád vagy Magyarudász Küküllő menti település lenne.

A néprajzi szakirodalomban található leírások utalnak arra, hogy a Kutasföld, Hegyalja népi műveltsége rokonságban áll a Kis-Küküllő mentivel. Ez természetesen is, de ugyanakkor ezek mindegyike sajátos kistáji arculattal rendelkezik. A néptánc és a népi tánczene vonatkozásában ezt úgy is mondhatnánk, hogy magyarlapádi vagy magyar-rózi zenére nem lehet maradéktalanul eljárni a vízmelléki táncrendeket, és fordítva.

A tánc és a tánczene szempontjából a Vízmellék három mikrorégió-ra tagolódik, amelyek a helyi zenekarok lokális stílus kölcsönző sajátos hangzásán túl abban különböznek, hogy a Maros-Küküllő közti tánc- és dallamrepertoár egyes példányai az egyikből, másokból vagy harmadikból hiányoznak, vagy más típusú megnevezést kapnak, illetve sorrendjük (táncrend) egymáshoz képest eltérő lehet. A három mikrorégiót nevezhetjük Felső-, Közép- és Alsó-Vízmelléknek. A Felső-Vízmellék a Székelyföld határától Dicsőszentmártonig terjed. Az

itt muzsikáló zenészdinasztiák közül napjainkig a csávásiak (régiesen szászcsávásiak) maradtak ismertek, de korábban Bonyhán, Héderfán, Gógányváralján Vámosgálfalván, Szászbagacson s más falvakban is működtek zenekarok.

A Közép-Vízmellék jellegzetes falvai Küküllődomb, Sövényfalva, Ádamos, Magyarkirályfalva, utóbbi kettőben hagyományosan muzsikáló zenészekkel. Az Alsó-Vízmellék kevéssé kutatott. Leginkább Balázstelke és Szásznagyosszós táncai, dalai ismertek. A Felső-Vízmelléken a hagyomány fél évszázaddal korábbi állapotban a táncrendet sűrű verbunkkal kezdték, ami a pontozó nevű tánc típus helyi megnevezése.

Ezt követte a székeleyverbunk, majd a páros táncok sora. A lassú csárdásnak egy lassabb és gyorsabb formáját táncoltak (ebben a sorrendben), lassú és gyorscsárdás néven, utána a forgatósszerű feloláshoz, végül a gyors, esztakmiseretű szóköt. Alsó-Vízmelléken ehhez képest a fő különbség abban áll, hogy a férfítáncok közül itt a lassú pontozó, helyi nevén szégyenes is előfordul.

A Közép-Vízmelléken nincsen lassú pontozó, a gyors pontozót magyarosnak nevezik, s arra az egész táncoló közösség párosan táncol, kivéve azokat a férfiakat, akik a zenészek előtt pontoznak. A székeleyverbunkot itt szintén párosan is táncolják, s a páros fogásból kienged-ve erre a zenére figurálnak is a férfiak. A közép-vízmelléki táncok hagyományos sorrendje is különleges: magyaros, lassú, feloláhos, szé-keleyverbunk és szóköt. („Jövők öröksége" 22/50) ■